

กบฏผู้มีบุญในภาคอีสาน พ.ศ.2444-2445*

THE REBEL OF MERIT IN THE NORTHEASTERN REGION.1901-1902

กำพล ศรีโฑ

Kampol Sritho

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding Author E-mail: S.Kampol2509@gmail.com

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่องกบฏผู้มีบุญหรือผีบุญในภาคอีสาน พ.ศ.2444-2445 เป็นการศึกษาเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ของไทยที่สำคัญเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เรื่องราวของกบฏที่สืบเนื่องกันมาในเวลายาวนาน กบฏผีบุญหรือผู้มีบุญกระทำโดยประชาชนในวงพื้นที่กว้างและเป็นจำนวนมาก ภาคอีสานเป็นภาคที่มีกบฏมากกว่าทุกภาคของประเทศไทย ในเขตมณฑลอีสาน มณฑลอุดรและมณฑลนครราชสีมา และฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง พวกกบฏผู้มีบุญมีวิสัยขยายความเชื่อเพื่อให้คนเข้าร่วมกลุ่มให้มากที่สุด ซึ่งโอกาสที่เกิดการกบฏเช่นนี้น้อยมากในสังคมชานา โดยอาศัยข้อมูลทางประวัติศาสตร์ไทยมาทำการศึกษาพฤติกรรมทางการเมืองของกลุ่มการเมืองต่างๆ ในอดีตในแง่ความสัมพันธ์ทางการเมือง ระบบการเมือง กระบวนการแย่งชิงอำนาจทางการเมือง รวมถึงการใช้อำนาจ การหาการสนับสนุน และความชอบธรรม ในบทความนี้จะศึกษาพฤติกรรมทางการเมืองของกลุ่มผู้มีบุญที่อาศัยลักษณะความเชื่อทางศาสนาและอำนาจทางการเมืองในสังคมมาทำการจัดตั้งองค์กรทางการเมือง เพื่อต่อต้านอำนาจรัฐบาลส่วนกลางที่เข้าไปจัดการเปลี่ยนแปลงสภาพการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของหัวเมืองอีสาน

คำสำคัญ: กบฏผู้มีบุญ; รัชกาลที่ 5; มณฑลอีสาน

* Received October 27, 2021; Revised November 13, 2021; Accepted November 13, 2021

Abstract

The study on the rebel of merit or spirit of merit in Northeastern region 2011-2012 was a study of important event in Thai history. The event that occurred during the reign of King Rama V. For a long time, rebellious spirits or merits committed by people in a wide area and a large number of people in the Northeastern region was the region with more rebellions than all regions of Thailand along the Northeastern of Isan Udon and NakhonRatchasima and on the left bank of the Mekong River. The man of merit or Phumeebun had the way of expanding his beliefs to get people to join the group as many as possible. The likelihood of such rebellion was very low in the peasant society based on Thai historical data to study the political behavior of various political groups in the past. In terms of political relations, the political system, the process of political power struggle, including the use of power, seeking support and legitimacy. This article focused on studying the political behavior of meritorious groups based on their beliefs to use religious and political power in society to form a political organization to oppose the central government's power from managing the change in the political, economic, social and cultural conditions of Northeastern region.

Key word; The Rebellion of Merit; King Rama V; Northeastern Region

บทนำ

จากการสืบค้นทางประวัติศาสตร์ช่วงต้นของยุคกรุงศรีอยุธยาเช่นการศึกษาประวัติศาสตร์ แบ่งยุคประวัติศาสตร์ตามแบบประวัติศาสตร์จารีตที่ใช้ราชธานีแบบนครรัฐหรือรัฐใหญ่น้อยที่กระจายตัวกัน แล้วใช้ข้อสรุปแบบอำนาจรัฐส่วนกลางว่าเป็นอาณาจักร (สุนทร ชูตินธรานนท์, 2526) เมื่อศูนย์กลางของอาณาจักรอยู่ในสถานะที่ไม่มั่นคง ย่อมจะนำมาซึ่งความไร้เสถียรภาพในการควบคุมเครือข่ายนครรัฐที่ตนเองปกครองอยู่ ผู้เขียนได้ทำการศึกษาเอกสารพบว่า ความพยายามในการยึดอำนาจที่ไม่สำเร็จและกลายเป็น“กบฏ”เกิดขึ้นอยู่หลายครั้งในจำนวนนั้น 2 ครั้งแรก ยังคงไม่ถึงเป็นกบฏขานนาหรือ“กบฏไพร่”(สุนทร ชูตินธรานนท์, 2526) การก่อกบฏในราชสำนักกรุงศรีอยุธยาครั้งแรกนั้น จากการสำรวจเอกสารพบว่านักประวัติศาสตร์หลายท่านเรียกว่ากบฏญาณพิเชียรซึ่งเกิดขึ้นในสมัยพระมหาธรรมราชา แต่ในประเด็นสำคัญที่นักวิชาการไม่ถึงว่าเหตุการณ์นี้เป็นกบฏไพร่อาจจะเพราะตัวผู้นำกบฏคือญาณพิเชียรมีแนวโน้มที่จะเป็นบุคคลสำคัญในราชสำนักและเคยเป็นภิกษุสงฆ์มาก่อน ในส่วนนี้มีระบุไว้ว่า “เอกสารส่วนใหญ่เรียกญาณพิเชียรว่าขุนโกหกและความในพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์เรียกว่าพระยาพิเชียร คำว่าขุนหรือพระยาย่อมสะท้อนให้เห็นว่าญาณพิเชียรนั้นมีศักดิ์เหนือ

ชาวบ้านหรือสามัญชนธรรมดาทั่วไป (สุนทร ชุตินทรานนท์, 2526) ส่วนการก่อกบฏในราชสำนักกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สองนั้น ผู้เขียนพบว่าเป็นการก่อกบฏของข้าหลวงหรือขุนนางในราชสำนักอีกเช่นกันจึงยังไม่สามารถนับเป็นกบฏไพร่ได้ โดยมีนักประวัติศาสตร์ให้ความเห็นว่า “กบฏธรรมเถียรเกิดขึ้นในสมัยพระเพทราชา พ.ศ. 2241 ผู้นำกบฏครั้งนี้เป็นข้าหลวงเดิมของเจ้าฟ้าอภัยทศ (บางฉบับเรียกพระขวัญ) พระอนุชาสมเด็จพระนารายณ์ กระทำการปลอมตัวเป็นเจ้าฟ้าอภัยทศ หลอกลวงชาวชนบทให้เข้าเป็นพวก กบฏครั้งนี้เกิดขึ้นในแขวงนครนายก แต่ก็กินบริเวณถึงสระบุรี ลพบุรีด้วย” (สุนทร ชุตินทรานนท์, 2526) ผู้เขียนจึงสรุปว่าทั้งสองเหตุการณ์ข้างต้นเป็นการก่อกบฏขึ้นของกลุ่มขุนนางในราชสำนัก และได้มีจุดกำเนิดที่ยึดโยงกับไพร่หรือประชาชนแต่อย่างใด

ในมุมมองของผู้เขียนนั้น กบฏไพร่เกิดจากการต่อต้านหรือปฏิเสธอำนาจรัฐของประชาชน จนเกิดการรวมกลุ่มภายใต้แบบแผนทางความคิดหรือวัฒนธรรมร่วมและแตกต่างกันในแต่ละภูมิภาค เช่นเหตุการณ์กบฏที่มีผู้นำชื่อบุญกว้าง ได้นำสมัครพรรคพวกเข้ายึดครองหัวเมืองต่างๆ ในภาคอีสาน โดยอาศัยแบบแผนทางความคิดหรือวัฒนธรรมร่วมในท้องถิ่นเป็นตัวแปรสำคัญในการก่อกบฏ เช่นการที่นายบุญกว้างนั้นเป็นผู้มีวิชาคุณทางไสยศาสตร์ สามารถใช้อำนาจจิตเหนือธรรมชาติในการกำราบเจ้าเมืองและขุนนางในเมืองให้สยบยอมต่ออำนาจ หลายนายเรียกการก่อกบฏในลักษณะนี้ว่า “กบฏผู้มีบุญหรือผีบุญในภาคอีสาน” การกระทำของนายบุญกว้างนั้นทำให้ผู้เขียนบทความเห็นว่า การเกิดกบฏชาวนาของนายบุญกว้างเป็นหนึ่งในรูปแบบของกระบวนการโต้กลับทางการเมืองที่รัฐพยายามรวมศูนย์อำนาจเอาไว้ จนเกิดปฏิกิริยาโต้กลับทางการเมืองจากท้องถิ่น และมีการพัฒนารูปแบบต่อไปจนเกิดเป็นกบฏชาวนาหรือกบฏผู้มีบุญในเวลาต่อมา ซึ่งในประเด็นนี้ผู้เขียนได้ค้นเอกสารเกี่ยวกับเหตุการณ์กบฏพบว่า กบฏผู้มีบุญหรือผีบุญหรือผู้วิเศษ เกิดขึ้นในมณฑลอีสานระหว่างเดือนมีนาคม พ.ศ.2444 จนถึงราวเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2445 (คมขำ สินธุรัตน์, 2535) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 การเกิดกบฏครั้งนั้นเป็นเหตุการณ์ที่รุนแรงและสำคัญทางประวัติศาสตร์ เหตุการณ์หนึ่งทางภาคอีสาน เพราะเกิดหลายแห่งในช่วงเวลาใกล้เคียงกันและขยายขอบเขตออกไปเป็นวงกว้างในเวลาอันรวดเร็ว เข้าสู่ท้องที่ข้างเคียงอันได้แก่ มณฑลอุบลราชธานีและมณฑลนครราชสีมาและฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงก็มีผู้ตั้งตนเป็นผู้วิเศษอยู่ในท้องที่ต่างๆ เช่นเดียวกัน (ไพฑูรย์ มิกุล, 2542) ซึ่งการเกิดเหตุการณ์ทางการเมืองในลักษณะเดียวกันและเกิดขึ้นพร้อมๆ กันหลายจุดนั้น ย่อมเป็นภาพสะท้อนของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองระหว่างรัฐรวมศูนย์อำนาจ ซึ่งในกรณีนี้คือกรุงเทพมหานครฯ กับหัวเมืองต่างๆ ในภาคอีสาน โดยมีเอกสารที่อธิบายถึงขั้นตอนและวิธีการที่ผีบุญหรือผู้มีบุญใช้ในการก่อกบฏดังนี้

ภาพที่ 1 : ขบวนการกบฏผู้มีบุญ : กับพัฒนาการของรัฐไทย

ที่มา : ภูมิวัฒน์ นุกิจ (2561)

สำหรับวิธีการของผู้มีบุญส่วนใหญ่ที่ใช้เพื่อระดมผู้คนจนหลายแห่งได้คนมากพอที่จะต่อต้านอำนาจรัฐ แต่หลายแห่งก็ถูกปราบลงเสียก่อนที่จะต่อต้านอำนาจรัฐ สรุปได้ดังนี้ การปล่อยข่าวลือ คำพยากรณ์ ผู้ปล่อยข่าวคือ หมอลำและผู้ที่มาประกาศตัวเป็นผู้มีบุญกับชาวบ้านที่ได้ฟังแล้วบอกต่อ หมอลำเป็นผู้สร้างความบันเทิงให้กับชาวอีสานมานานมาก เหมือนกับนักร้องปัจจุบัน แต่หมอลำทำได้มากกว่านักร้อง เพราะเนื้อหาหรือตัวสารที่ถูกส่งผ่านไปถึงผู้ฟังไม่ใช่มีแต่การเกี่ยวพาราสีความรัก หรือนิทานสนุกๆ เท่านั้น แต่ยังมีเรื่องเกี่ยวกับความทุกข์ยากของชาวอีสาน โจมตีคนไทยว่าใจร้ายและสาปแช่งคนไทยให้ตาย (“ผู้ไทยใจฮ้าย ตายสิ้นบ่หลอ”) หรือไม่ก็ปลุกระดมไล่คนไทย “ไล่ไทยเอาดินคืนมา..ฆ่าไทยเสียให้หมด”(นงลักษณ์ ลิ้มศิริ, 2524)

จากเอกสารข้างต้นชี้ให้เห็นว่า ในมณฑลภาคอีสานนั้น ยังคงมีชุดรูปแบบทางความคิดหรือรูปแบบวัฒนธรรมที่มีความแตกต่างจากศูนย์กลางซึ่งก็คือกรุงเทพมหานครฯ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐรวมศูนย์อำนาจกับท้องถิ่น ยังคงดำเนินไปในรูปแบบของการใช้อำนาจหรือรัฐอำนาจนิยม และมีระยะห่างของช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบทเป็นอย่างมาก ประกอบกับความทุกข์ยากของประชาชนและการเข้าถึงพื้นที่อย่างยากลำบากของส่วนกลาง ทำให้ประชาชนรวมตัวกันก่อการขึ้นมา

ยุทธการปล่อยข่าวลือเพื่อสร้างแนวร่วมปลุกสำนึกให้ชาวอีสานบางส่วนต่อต้านอำนาจรัฐและเกิดความหวังว่าจะมีสังคมใหม่ที่ดีกว่าสังคมที่เขาเป็นอยู่ในขณะนั้นเนื่องจากการแตกตื่นต่อคำพยากรณ์ไปทั้งภาคอีสาน ทางกรมไทยจึงให้พระยาสุรเดชวิเศษฤทธิศทวิไชย ข้าหลวงพิเศษช่วยตรวจราชการระงับปราบปรามผู้ตั้งตัวเป็นผู้วิเศษหรือผู้มีบุญในมณฑลอีสาน รวบรวม

ข้าวลือหรือคำพยากรณ์ต่างๆ โดยสอบถามจากผู้ใหญ่บ้านและราษฎรตามระยะทางจากนครราชสีมาถึงอุบลราชธานี สรุปล่าวลือ (ไพฑูรย์ มีกุล, 2542) ได้ดังนี้

1. กรวดแร่ที่ข้างวัดหนองเลา หนองข่า แขวงเมืองเสลภูมินั้น ถ้าใครไปนำเข้าพิธีก่อพระเจดีย์ทราย ระฤกษ์ผู้มีบุญบูชาไว้แล้ว ถึงวันอาทิตย์ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 4 ปีฉลูตรีศก ศักราช 1263 ตรงกับวันที่ 23 มีนาคม ร.ศ.120 (ตรงกับปฏิทินแบบปัจจุบัน พ.ศ.2445) กรวดแร่นั้นจะกลายเป็นเงินทอง

2. ข้าวที่ลือว่าตัวไหม 1 หมู 1 กระบือเขาตุ้ 1 สามอย่างนี้ ถ้าแม้ว่าผู้ใดมีไว้ กรวดแร่ของผู้นั้นจะไม่กลายเป็นเงินทองให้ตามประสงค์ กับสิ่งของเหล่านั้นจะกลับกลายเป็นโทษด้วย กล่าวคือ ตัวไหมจะกลายเป็นงู และเงือกถอดเขี้ยวขบกัดเจ้าของ หมูและกระบือเขาตุ้จะกลายเป็นยักษ์เที่ยวกินคน

3. รากไม้ที่อยู่ตามฝั่งน้ำซึ่งเป็นฝอยละเอียด 1 ฟักเขียว 1 ดอกจาน 1 (ทองกวาว) 1 ของ 3 อย่างนี้จะกลายเป็นของมีประโยชน์ กล่าวคือ รากไม้ที่อยู่ตามฝั่งน้ำเป็นฝอยละเอียดนั้น จะกลายเป็นไหมให้เก็บมาไว้จะได้ไม่ต้องลำบากเลี้ยงไหมต่อไป ฟักเขียวจะกลายเป็นช้าง ราษฎรพากันตื่นตื่นซื้อมาเก็บรักษาไว้เป็นอันมาก ดอกจานจะกลายเป็นครั่งสำหรับย้อมไหม ราษฎรได้พากันเก็บรักษาไว้ทุกบ้าน

4. ข้าวลือว่าถึงวันอาทิตย์ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 4 ปีฉลูตรีศก ศักราช 1263 ตรงกับวันที่ 23 มีนาคม ร.ศ.120 จะเกิดลมพายุจัด จนตัวคนก็อาจปลิวไปกับลมได้ และจะมีด 7 คืบ ให้หาไม้สั้น ฟ่า(คือไม้เพกา) มาไว้สำหรับจะได้จุดไฟอาสรวแสงในเวลาที่จะมีด 7 วัน 7 คืบ และให้ปลุกต้นสิ่งใด(คือกอตะไคร้) ไว้ที่บันไดเรือน เมื่อเวลาลมพายุพัดมาจะได้ยึดเหนี่ยวกอตะไคร้ ถ้าไม่เช่นนั้นตัวคนจะปลิวไปกับลมนั้น

5. เงินของราษฎรที่มีอยู่จะกลายเป็นเหล็ก ให้พากันจัดแจงซื้อของเสียให้สิ้น เพื่อจะได้ไม่เป็นการเสียเปล่า

6. หญิงสาวที่ยังไม่มีสามีให้ไปเที่ยวหาสามีเสีย และให้คิดเอาสินสอดแก่ชายเพียง 1 อัฐ 1 โสฬส (1 อัฐ = 1.56 สตางค์, 1 โสฬส = 0.78 สตางค์, 1 อัฐ 1 โสฬส = 2.34 สตางค์) เท่านั้น ถ้าหญิงใดจะหาชายที่ยังไม่มีภรรยาได้ จะยอมเป็นภรรยาชายที่มีภรรยาก็ได้ แต่ต้องเสียอัฐให้แก่ภรรยาเดิม(คือภรรยาหลวง) 4 อัฐ เป็นค่าซื้อสามีเก่าแก่กัน ถ้ามีฉนั้นยักษ์จะกินเสียทั้งสิ้น (ไพฑูรย์ มีกุล, 2542.)

กบฏผู้มีบุญอีสาน 2444-2445 เกิดขึ้นเพราะราษฎรไม่พอใจการเก็บภาษีส่วยจากชายฉกรรจ์คนละ 4 บาท ประกอบกับการเกิดภัยแล้งติดต่อกันหลายปี ประกอบกับการที่ขุนนางท้องถิ่นไม่พอใจการปฏิรูปการปกครองที่เอาอำนาจไปจากพวกเขาแล้วยังเอาผลประโยชน์ คือ ภาษีที่เขาเคยได้ส่วนแบ่งมากไปจากพวกเขาด้วย (สมิตรา อำนวยสุข, 2549) ซึ่งผู้เขียนได้ตรวจสอบช่วงเวลาพบว่าในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น รัฐบาลกำลังเผชิญกับการคุกคามจากรัฐมหาอำนาจในซีกโลกตะวันตกประกอบไปด้วยอังกฤษและฝรั่งเศส ทำให้ไทยต้องเสียดินแดนใน

ส่วนของฝั่งซ้ายและฝั่งขวาของแม่น้ำโขงไปเป็นจำนวนมาก จากสถานการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ทำให้เหล่าหัวเมืองมองว่าศูนย์กลางของรัฐไทยนั้นกำลังอ่อนแอลง โดยมีการปฏิรูปการปกครองเป็นตัวเองให้เกิดการต่อต้านอำนาจรัฐจากเจ้าเมืองที่สูญเสียอำนาจและผู้เสียผลประโยชน์ที่เกิดจากการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 เนื่องจากประชาชนในท้องถิ่นยังมีฐานะทางเศรษฐกิจที่แร้นแค้นยากจน ขาดการใส่ใจดูแลและการแก้ปัญหาจากเจ้าหน้าที่บ้านเมือง ประชาชนจึงหันไปเข้าหาผู้มีบุญ ซึ่งเป็นผู้นำในการต่อต้านอำนาจรัฐและต้องการเปลี่ยนแปลงระบบการเมืองและเศรษฐกิจที่เป็นอยู่ โดยใช้กำลังรุนแรงทางการเมืองเป็นวิธีทางออกในการแก้ปัญหา การจำแนกกลุ่มของกบฏผู้มีบุญนั้น ผู้เขียนได้ทำการสำรวจเอกสารพบว่าการจำแนกไว้โดยใช้เป้าหมายทางการเมืองเป็นเกณฑ์ดังนี้ กลุ่มผู้มีบุญอีสานที่เกิดขึ้นระหว่างปี 2444-2445 มีจำนวนร่วมร้อยคน แยกเป็นกลุ่มมากมายกระจายอยู่ทั่วไปในเขตหัวเมืองอีสาน แต่ละกลุ่มต่างก็มีหัวหน้าของตนเอง มีความอิสระ เป้าหมายตลอดจนวิธีดำเนินงานที่เป็นของตนเอง ซึ่งอาจแบ่งกลุ่มผู้มีบุญอีสานเป็น 2 กลุ่มใหญ่คือ (สมิตรา อำนวยสุข, 2549)

1. มีเป้าหมายทางการเมือง เป็นกลุ่มที่มีความรู้สึกที่เป็นปรีชาและต่อต้านรัฐบาล จึงถูกปราบปรามและลงโทษอย่างรุนแรงถึงขั้นประหารชีวิต มักพบในเขต 2 จังหวัด คือ อุบลราชธานีและศรีสะเกษ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทูลสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เกี่ยวกับการเริ่มแผนการของผู้มีบุญอีสานว่า ได้ดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2442 โดยมีหมอลำ ที่มาจากทางฝั่งตะวันออก ตั้งแต่เมืองสีทันดร นครจำปาศักดิ์ พิบูลมังสาหารและเดชอุดม โดยแยกเป็นสายดังนี้ (สมิตรา อำนวยสุข, 2549)

สายที่1 ไปทางเดชอุดมและอุษัณห์

สายที่2 ไปทางศรีสะเกษและสุรินทร์

สายที่3 ไปทางเขมรราช อำนาจเจริญ เกษมสีมา และอุบลราชธานี

สายที่4 มาจากทางเหนือลงมาบ้านผาสีตอน กันทรวิชัย หนองเลา วาปีปทุม หนองข่า พยัคฆ์พิสัย กาฬสินธุ์ และเสลภูมิ

ในประเด็นนี้ผู้เขียนพบว่าการเชื่อมโยงแนวคิดเกี่ยวกับประเด็นในเรื่องของพระโพธิสัตว์ตามคติของไตรภูมิพระร่วง โดยมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการเกิดกสิณ ซึ่งเป็นยุคที่ประชาชนได้รับความเดือดร้อน ทำให้พระศรีอารยเมตตรัยลงมาจุติเพื่อช่วยเหลือสัตว์โลก ดังนั้นจึงมีเหล่าผู้มีบุญเป็นจำนวนมากที่อ้างว่าตนเองเป็นโพธิสัตว์กลับชาติมาเกิด ใช้คำกลอนพื้นเมืองของภาคอีสานถ่ายทอดถ้อยคำออกมาในลักษณะของหมอลำ จนประชาชนเกิดความเลื่อมใสและเข้ากับกลุ่มผู้มีบุญเป็นจำนวนมาก โดยมีรายละเอียดดังนี้

พวกหมอลำได้กระจายไปตามที่ต่างๆทั่วผืนดินอีสาน ข้อความที่หมอลำเป็นการสรรเสริญผู้มีบุญว่ามาจากทิศตะวันออก ซึ่งหมายถึงองค์แก้ว ผู้ตั้งตัวเป็นผู้มีบุญอยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และในขณะเดียวกันก็กล่าวร้ายต่อคนไทยเป็นต้นว่า “ข้าวลือทั่วลำน้าโขงจนถึงหนองข่า

เมื่อมีผู้มีบุญมาเกิดแล้ว ชาวไทยที่อยู่แถบนี้จะถึงแก่ความตายด้วยอำนาจอิทธิฤทธิ์ของผู้มีบุญ” เนื่องจากหมอลำใช้คำกลอนพื้นเมืองของภาคอีสานที่มีประชาชนชอบฟังอยู่แล้ว จึงเกิดความเลื่อมใสและหลงเชื่อในอุบายของผู้มีบุญ เมื่อราษฎรเชื่อมากๆ เข้า พวกหมอลำก็ตั้งตนเป็น “องค์” มีชื่อต่างๆ และตั้งคนที่อยู่ในท้องถิ่นนั้นเป็นองค์ เพื่อให้ช่วยออกอุบายชักจูงให้ประชาชนเชื่อต่อๆ กันไป พวกที่ตั้งเป็นองค์เป็นชั้นระดับหัวหน้าจะแต่งกายผิดไปจากคนอื่น คือ “นุ่งห่มผ้าขาวจีบ ห่มครองอย่างพระหรือสามเณรแล้วมีเทียนชี้ฝั่งหนัก 1 บาท ถือเป็นเทียนชั้น 5 ชั้น 8 เป็นของสำหรับไหว้ครูอาจารย์ของพวกผีบุญ” (สุมิตรา อำนวยสุข, 2549)

ในส่วนที่สองนั้นเป็นกลุ่มผีบุญที่เคลื่อนไหวโดยไม่ได้หวังผลในการแย่งชิงอำนาจทางการเมือง หากแต่เป็นปฏิกิริยาทางสังคมเพื่อช่วยเหลือหรือจรรโลงสังคมเอาไว้ โดยมีการใช้ความเชื่อในเรื่องของพระศรีอาริยมฤตยและผู้มีบุญตามฐานคติแบบไตรภูมิ มาเป็นเงื่อนไขสำคัญในการรวบรวมประชาชนเพื่อช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก มีเอกสารดังนี้

2. ไม่มีเป้าหมายทางการเมือง บรรดาผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในระหว่างปี พ.ศ. 2444-2445 ส่วนใหญ่จะจัดอยู่ในกลุ่มนี้ จะพบเห็นได้ทั่วไปเกือบทุกจังหวัดทางภาคอีสาน เป็นกลุ่มที่เกิดจากความเชื่อศรัทธาเป็นสำคัญ ไม่มีการกระทำที่รุนแรงละเป็นอันตรายเท่าใดนัก ผู้นำมีจุดมุ่งหมายแค่ต้องการที่จะช่วยเหลือผู้คนในสังคมให้พ้นจากความเดือดร้อนและความทุกข์ยาก ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายทางการเมืองที่ต้องการอำนาจ หรือมีการกระทำที่สื่อให้เห็นว่าคิดร้ายต่อแผ่นดินแต่อย่างใด หากคิดแต่ตนเองมีฤทธิ์เดชแตกต่างจากมนุษย์ธรรมดา หรือไม่ก็อ้างตนเองว่าได้รับมอบหมายจากเทวดา พระอินทร์ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้มาช่วยคุ้มครองประชาชนทั่วไป ไม่มีการสะสมกำลังคนหรือเสบียงอาหาร เมื่อถูกจับกุมหรือถูกปราบปรามก็จะสลายตัวได้ง่าย (สุมิตรา อำนวยสุข, 2549)

ผู้เขียนจึงมีความเห็นว่าการรวมกลุ่มพลังทางการเมืองของผู้มีบุญเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐนั้นได้กระทำเป็นขบวนการที่จัดตั้งขึ้นโดยอาศัยลักษณะความเชื่อทางศาสนาเกี่ยวกับบุญและอำนาจทางการเมืองมาระดมความสนับสนุนจากประชาชน กลุ่มกบฏผู้มีบุญนอกจากจะมีเป้าหมายเพื่อปลดปล่อยความเดือดร้อนให้แก่ประชาชนแล้ว ยังมีเป้าหมายทางการเมืองภายในที่จะปลดปล่อยดินแดนหัวเมืองอีสานและดินแดนแถบสองฝั่งแม่น้ำโขงให้เป็นอิสระจากการปกครองของไทยและฝรั่งเศสอีกด้วย โดยมีแนวคิดที่จะตั้งอาณาจักรใหม่ในดินแดนดังกล่าวนั่นเอง ซึ่งในประเด็นนี้ผู้เขียนคิดว่าเป็นเรื่องที่น่ายกย่องพฤติกรรมการเมืองของกลุ่มพลังการเมืองนี้ที่พยายามนำและกระตุ้นประชาชนให้ทำการทำหาย คัดค้าน และต่อสู้กับอำนาจรัฐบาลกลางที่มีความแตกต่างในทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม และถูกปราบปรามอย่างรวดเร็วในที่สุด

สาเหตุของกบฏผู้มีบุญอีสาน

1. สาเหตุด้านภูมิศาสตร์ดินแดนภาคอีสานเป็นพื้นที่แห้งแล้งกันดาร ประชาชนพลเมืองในอดีตดำรงชีวิตอยู่อย่างอดอยากแร้นแค้น อดคัด ขาดแคลน ขาดการศึกษา เส้นทางทาง

คนมาคมไม่มี การปกครองดูแลจากภาครัฐเป็นไปไม่ทั่วถึงราษฎรอยู่กระจัดกระจายไร้ที่พึ่ง(สมมาตร ผลเกิด, 2552) ดังนั้นเมื่อมีผู้อ้างตนว่าเป็นผู้มีบุญหรือผู้วิเศษ จูติมาจากสวรรค์จะมาช่วยเหลือให้พ้นจากความอดอยากยากจนได้ ชาวบ้านก็เข้าหาสมัครเป็นบริวาร เมื่อมีคนเข้ามาจำนวนมากขึ้น ผู้มีบุญก็มีใจกำเริบคิดตั้งตนเป็นใหญ่ ตั้งตนเป็นอิสระและต่อต้านอำนาจรัฐ ด้วยการก่อความวุ่นวายเกิดการจลาจล สร้างความเดือดร้อนให้แก่ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ รัฐต้องใช้กำลังเข้าปราบปราม การกระทำของผู้เรียกตนเองว่านักบุญหรือผู้มีบุญก็เลยกลายเป็นผีบุญ (สมมาตร ผลเกิด, 2552) ผลที่สุดถ้าเป็นเหตุการณ์ที่ร้ายแรงก็เข้าข่ายเป็นกบฏ อันเป็นที่มาของกบฏผีบุญ นอกจากนี้ประเด็นในเรื่องของภูมิศาสตร์ยังสามารถส่งผลต่อชุดรูปแบบทางความคิดได้ดังนี้ ในนิเวศตามธรรมชาติเหล่านี้คนโบราณเชื่อว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ที่ควบคุมการใช้ทรัพยากรให้อยู่ร่วมกันโดยมีการกำหนดพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ล่วงล้ำไม่ได้และให้ใช้ทำพิธีกรรมตามประเพณีในฤดูกาลที่เกี่ยวข้องเท่านั้นสิ่งศักดิ์สิทธิ์นี้จะทำหน้าที่ปกป้องรักษาและคุ้มครองมนุษย์เป็นรูปแบบของความสัมพันธ์ที่มนุษย์มีความผูกพันอยู่ร่วมกับอำนาจเหนือธรรมชาติซึ่งเป็นสิ่งที่คนในท้องถิ่นเข้าใจร่วมกันและจดจำรวมทั้งเล่าสืบต่อกันมา (ศรีศักดิ์ วลลิภดล, 2554 ; อ้างใน พิมพวดี เอี่ยมธูรพจน์, 2556) ดังนั้นสภาพทางภูมิศาสตร์นอกจากส่งผลต่อสถานภาพทางเศรษฐกิจแล้วยังมีอิทธิพลต่อแนวความคิดและวัฒนธรรมของประชาชนอย่างมากด้วยเช่นกัน

2. การรุกรานจากชาติตะวันตกการเมืองภายนอกประเทศ ได้แก่ การขยายอำนาจอย่างน่ากลัวของจักรวรรดินิยมฝรั่งเศสสู่อินโดจีน ยึดเวียดนามใต้ไปปกครอง ต่อมาเข้ายึดเขมรซึ่งเป็นประเทศราชของไทยปลายสมัยรัชการที่ 4 ต่อมาก็ยึดสิบสองจุไทยใน พ.ศ.2431 ยึดฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงในพ.ศ.2436 สมัยรัชกาลที่ 5 ที่ฝรั่งเศส จะขยายอำนาจเข้ามาในภาคอีสาน สนธิสัญญาไทย-ฝรั่งเศส 3 ตุลาคม 2436 ทำให้ไทยไม่สามารถมีกำลังทหารในรัศมี 25 กิโลเมตรทางฝั่งขวาและภายใน 25 กิโลเมตรนี้ ข้าราชการไทยไร้อำนาจแม้แต่จะเก็บภาษีอากร อำนาจรัฐบาลลดถอยลงมาก และฝรั่งเศสได้กลายเป็นมหาอำนาจที่นำเกรงขามขึ้นมาแทนที่รัฐบาลไทย (ไพฑูรย์ มิกุล, 2542) ผลจากการรุกรานของชาติตะวันตกนั้น ทำให้เครือข่ายหัวเมืองสำคัญต่างๆในภาคอีสาน ที่คุมอำนาจทางการทหารไว้ เริ่มปฏิเสธและต่อต้านอำนาจของกรุงเทพมหานครในรูปแบบต่างๆ ซึ่งการเกิดกบฏผู้มีบุญนั้น ผู้เขียนมองว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของปฏิกริยาโต้กลับทางการเมืองที่หัวเมืองในภาคอีสานมีต่อกรุงเทพมหานครฯ ด้วยเช่นกัน

3. อิทธิพลจากความเชื่อตามฐานคติไตรภูมิจากแนวคิดเรื่องพระศรีอาริยมตริยและเอกะบุรุษโดยเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระศรีอาริยมตริยเป็นเนื้อหาในส่วนที่อยู่ในส่วนของพุทธทำนายซึ่งเป็นเนื้อหาในส่วนที่เกิดขึ้นหลังจากพระพุทธศาสดาดำเนินไปเป็นระยะเวลากว่า 5,000 ปีตามพุทธทำนายนั้นจะกล่าวถึงกลียุคที่กำลังจะเกิดขึ้นในช่วงกึ่งพุทธกาลและพระศรีอาริยมตริยจะแบ่งภาคลงมาเกิดเพื่อช่วยเหลือและเป็นที่พึ่งให้แก่ประชาชนจนสามารถผ่านพ้นยุคสมัยไปได้ (นรพัชร เสาธงทอง, 2559) ประชาชนที่เชื่อเกี่ยวกับการลงมาช่วยเหลือของพระศรี

อารียเมตริย์จึงได้สืบทอดแนวคิดดังกล่าวสืบทอดกันมา ชนชั้นนำทางการเมืองในยุคของอาณาจักรสุโขทัยจึงได้ใช้นัยยะ ดังกล่าวมาสร้างความชอบธรรมทางการเมืองให้แก่ตนเองด้วยการบำเพ็ญบารมีหรือการสร้างศาสนสถานเพื่อเสริมสร้างความชอบธรรมของตนเองให้เป็นที่ยอมรับมากยิ่งขึ้น การกระทำดังกล่าวส่งผลให้เกิดแนวคิดเรื่องของเอกะบุรุษในเวลาต่อมาจนกระทั่งในยุคปัจจุบัน (นรพัชร เสางทอง, 2559) ด้วยเหตุนี้ทำให้ผู้เขียนสรุปได้ว่าราษฎรเข้าร่วมกับแข็งข้อขึ้นต่ออำนาจการปกครองก็ยังคงใช้ “อุดมการณ์พระศรีอารีย” ซึ่งมีปรากฏในวรรณกรรมทางศาสนา เพื่อน้อมนำสังคมไปสู่ “ยุคพระศรีอารีย” ในลักษณะเดียวกันกับความเชื่อทางตะวันตกที่จะเกิดสังคมที่เรียกว่า “ยูโทเปีย (Utopia)” อันเป็นยุคแห่งอุดมคติประกาศตนเป็น “ผู้มีบุญ” มักจะนำความเชื่อเรื่องพระศรีอารียมาเป็นอุดมการณ์ในการแข็งข้อก่อกบฏ โดยเฉพาะในช่วงเวลาที่ราษฎรต้องเผชิญกับสภาพความแร้นแค้นในการทำมาหากินหรือแม้กระทั่งถูกกดขี่บีบคั้นจากข้าราชการท้องถิ่น

4. ปัญหาจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจของประชาชนการเกิดขึ้นของขบวนการผู้มีบุญหรือที่เราเรียกกันว่ากบฏผู้มีบุญ ไม่ว่าจะเกิดขึ้นในยุคสมัยใดก็ตาม ผู้นำทางการเมืองที่ลุกขึ้นก่อการต่อต้านอำนาจรัฐ จะใช้ความเชื่อของประชาชนในเรื่องของพระศรีอารียเมตริย์มาเป็นเครื่องมือในการสร้างอุดมการณ์ร่วมกันของชาวบ้าน เพื่อใช้เป็นฐานในการสร้างความชอบธรรมทางการเมืองและสร้างบารมีทางการเมืองในอนาคตต่อไป ทั้งนี้แนวคิดในเรื่องของผู้มีบุญและการเกิดขบวนการผู้มีบุญจะมีความสัมพันธ์กันกับการใช้อำนาจรัฐไม่เป็นธรรม ประชาชนได้รับความยากลำบากในการดำรงชีพ ประเด็นดังกล่าวล้วนเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ประชาชนเห็นวาทะเกิดเกลียดชังตามพุทธทำนายและรอคอยพระศรีอารียเมตริย์มาช่วยเหลือ (นรพัชร เสางทอง, 2559) ส่วนสภาพทางเศรษฐกิจของราษฎรนั้นขึ้นอยู่กับการทำงาน ทำไร่เป็นหลัก บางปีฝนตกไม่ถูกต้องตามฤดูกาล บางปีฝนแล้ง บางปีฝนตกมากเกินไปจนเกิดน้ำท่วมราษฎรทำนาไม่ได้ผล จึงส่งผลให้ราษฎรขาดเงินตรา (สมชัย ภัทรธรรณานันท์, 2554) นอกจากนี้ผู้เขียนเห็นว่าการที่ฝรั่งเศสและไทยแผ่อำนาจจากการปกครองเข้าไปในท้องถิ่น ในบริเวณลุ่มน้ำโขงนั้น ส่งผลทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญในภาคอีสาน โดยเฉพาะการค้าวัวควายซึ่งเป็นธุรกิจที่สำคัญในภูมิภาคมีเจ้าเมืองตามหัวเมืองใหญ่่น้อยได้รับความกระทบกระเทือนเป็นอย่างมาก การค้าวัวควายมิลดความสำคัญยังค้าบการรวาจนมาถึงศตวรรษที่ 20 แต่ตลาดในเขมร ญวน ลดลงหลังอินโดจีนตกเป็นของฝรั่งเศส ผู้เขียนพบเอกสารสนับสนุนแนวคิดตามข้อความต่อไปนี้ “ผลมาจากไทยได้ออกกฎเกณฑ์ต่างๆ เช่น ราษฎรต้องเสียทรัพย์สินทำตัวพิมพ์รูปพรรณสัตว์ที่คนครอบครองซึ่งได้มาด้วยความลำบาก แต่กรมการต่างเมืองก็ยังมีช่องทางที่จะฉ้อโกงปรับเอาได้อีก และยังต้องสูญเสียตลาดรับซื้อวัวควายในประเทศเขมรและประเทศลาวไปหลายแห่งเนื่องจากดินแดนดังกล่าวตกไปอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส แม้ว่าพระเจ้านองยาเธอ กรมขุนสรพลสิทธิประสงค์ จะออกประกาศตักเตือนราษฎรในปี พ.ศ. 2442 นั้นแล้ว แต่ก็ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงกรมการและเจ้าหมื่นนายหมวด ซึ่งล้วนแต่เป็นคนเก่าที่เคยทำราชการมาแบบวิธีเก่า

ให้ใช้ตามวิธีใหม่ได้ ผลจึงตกอยู่กับราษฎรตามเดิม ทำให้ราษฎรมีความเป็นอยู่ค่อนข้างอัตคัดขัดสนมาก”(สมชัย ภัทรธนานันท์, 2554) ผู้เขียนจึงสรุปว่าเมื่อเกิดความเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างการเมืองและความขัดแย้งระหว่างประเทศ ประกอบกับการสูญเสียผลประโยชน์ของบรรดาหัวเมืองต่างๆ ทำให้ประชาชนอยู่ในสภาวะการณดังกล่าวขาดที่พึ่ง เมื่อมีบุคคลอ้างตนว่าเป็นผู้วิเศษจะมาแก้ไขความยากจนได้ จึงเกิดความหวังและหันเข้าไปเป็นพรรคพวกด้วยเชื่อว่าคำพยากรณ์ในลายแทงที่พวกผีบุญกล่าวอ้างจะเกิดขึ้นจริง

5. ปัญหาจากโครงสร้างทางการเมือง ความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างอำนาจรัฐส่วนกลางกับดินแดนในปกครองรอบนอก ความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันดังกล่าวได้ดำรงสืบมาและกลายเป็นปัจจัยสำคัญของการต่อต้านอำนาจรัฐไทยในภาคอีสานในเวลาต่อมา ไม่ว่าจะเป็นการต่อสู้ของ สส. อีสานในสภาหรือการลุกขึ้นสู้ด้วยกำลังอาวุธของชาวนาเราอาจกล่าวได้ว่าการผนวกอีสานซึ่งเป็นหัวเมืองชั้นนอกเข้ากับราชอาณาจักรสยามเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการสร้างระบบอาณานิคมภายใน (internal colonialism) (สมชัย ภัทรธนานันท์, 2554) ผู้เขียนเห็นว่าแนวคิดระบบอาณานิคมภายในเป็นแนวคิดที่อธิบายสาเหตุของการพัฒนาเศรษฐกิจที่ไม่สม่ำเสมอเท่าเทียมกัน (uneven development) ภายในรัฐ และความไม่เท่าเทียมกันดังกล่าวนำไปสู่ความขัดแย้งทางการเมืองในมิติต่างๆ เช่น มิติของกลุ่มชาติพันธุ์ในภูมิภาคต่างๆ หรือมิติของความแตกต่างทางศาสนา วัฒนธรรม เป็นต้น

ปรากฏการณ์ทางการเมืองการปกครองไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5

1. ผลจากการปฏิรูปโครงสร้างการบริหารราชการแผ่นดินประเด็นการเมืองภายในเริ่มปี พ.ศ.2440 เป็นต้นมา ผลจากการปฏิรูปการปกครองรัฐบาลไทยได้ยกเลิกตำแหน่งอาชญาสี่ อันประกอบด้วยตำแหน่งเจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์และราชบุตร (จารุบุตร เรืองสุวรรณ, 2524) แล้วแต่งตั้งผู้ว่าราชการเมือง ปลัดเมือง ยกกระบัตรเมืองและผู้ช่วยราชการเมืองขึ้นแทน ซึ่งข้าราชการตำแหน่งดังกล่าวมีการแต่งตั้งมาจากส่วนกลางให้มาดำรงตำแหน่งต่างๆ ในทางอีสานมีบางตำแหน่งยังให้ขุนนางท้องถิ่นเป็นผู้ดำรงตำแหน่งแต่ส่วนกลางจะเป็นผู้แต่งตั้งและตำแหน่งที่คนอีสานดำรงอยู่มักจะอยู่ต่ำกว่าหรือมีอำนาจน้อยกว่าขุนนางจากส่วนกลาง ยิ่งส่วนกลางส่งคนมาเก็บภาษีต่างๆโดยตรง ยิ่งทำให้ขุนนางท้องถิ่นไม่พอใจยิ่งขึ้น เพราะผลประโยชน์ที่เคยได้รับลดลงมาก เช่น ภาษีส่วย หรือเรียกในตอนนั้นว่า “เงินชำระราชการ” ทำให้ผู้เสียประโยชน์เกิดความไม่พอใจจึงต่อต้านอำนาจทางการเมือง เช่น ที่เมืองโขงเจียม ท้าวแสงอุปฮาด ท้าวเพชร และท้าววรบุตร จึงหนีไปตั้งตนเป็นผู้มีบุญที่บ้านนาพระบาง แขวงเมืองนครเพ็งในลาวของฝรั่งเศส (ไพฑูรย์ มีกุล, 2542) ผู้เขียนพบว่าผลจากความขัดแย้งทางการเมืองดังกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่ารัฐมหาอำนาจในโลกตะวันตก ซึ่งในกรณีนี้คือประเทศฝรั่งเศส เปิดโอกาสให้กลุ่มกบฏผู้มีบุญลี้ภัยเข้าไปในเขตปกครองของตน ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยและ

รัฐบาลฝรั่งเศสอยู่ในสถานะที่ไม่ค่อยจะมั่นคงเท่าใดนัก สภาวการณ์ดังกล่าวทำให้เกิดความสลับซับซ้อนทางการเมือง เป็นผลให้เกิดการก่อกบฏขึ้นตามมา

2. การสูญเสียผลประโยชน์ด้านการจัดเก็บภาษีการปฏิรูปการปกครองในรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ไม่ได้มีจุดประสงค์เพียงเพื่อควบคุมอำนาจทางการเมืองเข้าสู่ศูนย์กลางที่กรุงเทพมหานครเท่านั้น หากแต่รวมไปถึงการปฏิรูปทางการคลังด้วย (สุวิทย์ อธิศรีสวัสดิ์, 2549) นอกจากนี้ยังมีการเปลี่ยนแปลงการจัดเก็บส่วยซึ่งในอดีตมีการเก็บเป็นสิ่งของ มาเป็นเก็บเงินรัฐชูปการอย่างเดียว และในช่วงเวลาที่กรมพิชิตปรีชากรทรงเป็นข้าหลวงใหญ่มณฑลลาวท้าว พระองค์ทรงประกาศ “ห้ามมิให้เจ้าเมืองเก็บส่วยจากไพร่โดยไม่มีกำหนดอัตราและไม่มีใบเสร็จให้เป็นคู่มือแก่ผู้จ่ายเงินเหมือนดังแต่ก่อน” ครั้นถึง พ.ศ. 2442 พระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมสรรพสิทธิฯ ประสงค์ทรงออกประกาศให้เพิ่มการเก็บเงินราชการจากชาวยุทธ ซึ่งเดิมให้เก็บคนละ 3.5 บาทต่อปี ให้เก็บเพิ่มเป็นปีละ 4 บาท (ไพฑูรย์ มีกุล, 2542) ปี พ.ศ. 2444 มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติการเก็บเงินค่าราชการ โดยกำหนดให้แบ่งเงินค่าราชการให้กำนันตามจำนวนชาวยุทธคนละ 16 อัฐ (25 สตางค์) ค่าเขียนใบเสร็จคนละ 1 อัฐ (1.5 สตางค์) ต่อฉบับ นอกนั้น (86.33%) ให้ส่งเป็นเงินกลางส่วนกรมการเมืองผู้ใหญ่จะได้รับส่วนแบ่งเป็นรายปี (สุวิทย์ อธิศรีสวัสดิ์, 2557) การที่รัฐบาลกลางกำหนดให้กรมการเมืองปฏิบัติตามระเบียบของทางการอย่างเคร่งครัดส่งผลให้กรมการเมืองบางส่วนเกิดความไม่พอใจในการปกครองแบบใหม่ของรัฐบาลเนื่องจากทำให้รายได้ลดลง ดังที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมหลวงสรรพสิทธิฯ ประสงค์ทรงรายงานไว้ว่าผู้มีบุญ “บางคนเป็น ขุน หมื่น พัน หนายและคนที่ประสงค์หากินทางเป็นช่องเก่าๆ อันเวลานี้ไม่มีอำนาจ” ด้วยเหตุนี้ทำให้ผู้เขียนสรุปได้ว่าการสูญเสียผลประโยชน์ในด้านของการจัดเก็บภาษีนี้นั้น ทำให้กลุ่มขุนนางเก่าในหัวเมืองต่างๆ ที่เคยได้รับผลประโยชน์คิดเอาใจออกห่างจากรัฐบาล บางคนไปตั้งตัวเป็นหัวหน้าพวกผีบุญหรือคอยให้การสนับสนุนอย่างลับ ๆ

3. ความแตกต่างทางวัฒนธรรมจากสภาวะทางสังคมของมณฑลอีสานโดยทั่วไปไม่ความเป็นอยู่แบบดั้งเดิมขาดความกระตือรือร้น ขาดการศึกษา กลายเป็นคนโง่เขลาเบาปัญญาในสายตาของเจ้าหน้าที่บ้านเมือง จึงมักถูกข่มเหงและถูกขูดรีดเก็บค่าราชการซ้ำซ้อนกันหลายครั้ง ใครไม่มีเงินจ่ายก็ถูกเกณฑ์แรงงานไปทำงานโยธา (เดช บุณนา, 2524) เกิดเป็นเหตุทำให้ราษฎรเกิดความไม่พอใจรัฐบาล จึงเป็นเหตุให้ผู้มีบุญชักจูงได้ง่าย หรือทำการกิดขวางในรูปของกบฏผู้มีบุญขึ้น แต่สำหรับผู้นำท้องถิ่นที่สูญเสียผลประโยชน์เรื่องราวได้และกำลังคนซึ่งตกไปอยู่ในมือของรัฐบาลกลางแทน ต้องเผชิญกับความยุ่งยากทางเศรษฐกิจและสูญเสียตำแหน่ง การงานที่ไม่มือนาคตในระบบใหม่ ขุนนางท้องถิ่นบางส่วนจึงจะเข้าร่วมเป็นผู้นำในการกบฏเพื่อหวังจะได้กลับสู่ระบบเก่าอีก

ผลของกบฏผู้มีบุญ

1. การตั้งกองตำรวจขึ้นในภาคอีสาน เนื่องจากเดิมการจับโจรผู้ร้ายเป็นหน้าที่ของจำเมือง กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ร่วมกันจับ บางทีผู้ใหญ่บ้าน กำนันก็เกณฑ์ชาวบ้านตามจับโจรขโมยวัวควายชาวบ้าน แต่เกิดกบฏผู้มีบุญ 2444-2445 รัฐบาลเห็นว่ากลไกเดิมไม่พอ จึงมีนโยบายจัดตั้งตำรวจอาชีพในส่วนภูมิภาคขึ้น โดยจ้างร้อยเอกปาหุรีลิน ชาวเดนมาร์ก มาเป็นครูฝึกชายฉกรรจ์ในอีสาน ให้เป็นตำรวจและสร้างสถานีตำรวจขึ้นด้วย นับเป็นตำรวจชุดแรกของประเทศไทย จำนวนของตำรวจที่ผลิตรุ่นแรกมี 800 คน ส่งไปประจำ 27 เมืองกับ 5 ตำบลในอีสานใต้ การฝึกตำรวจรุ่นแรกเริ่มในเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2445 ซึ่งเป็นเวลาหลังรบชนะกบฏที่บ้านสะพือใหญ่เพียงเดือนเดียว (นงลักษณ์ ลัมศิริ, 2524)

2. การสร้างระบบการศึกษาแบบกรุงเทพ การที่ชาวบ้านหลงเชื่อตามคำเล่าลือตามหมอลำ และตามจดหมายลูกโซ่มากมาย เพราะชาวบ้านไม่มีการศึกษาจึงหลงเชื่อเรื่องเหล่านี้ การเข้ามาจัดตั้งโรงเรียนแบบกรุงเทพฯ สอนภาษาไทยทั้งพระภิกษุ สามเณร และเด็กๆ ไม่ให้พระเณรเรียนอักษรธรรมและตัวอักษรไทยน้อยแบบอีสานที่เคยเรียนแต่ก่อน การศึกษาแบบกรุงเทพฯ นี้ได้ขยายไปทั่วประเทศ ผลคือคนไทยมีตัวเขียนแบบเดียวกันทั้งประเทศซึ่งก็มีผลดีด้านการสื่อสาร แต่มีผลเสียคือทำให้คนรุ่นหลังอ่านคัมภีร์และเอกสารด้วยอักษรแบบเก่าไม่ออก ภูมิปัญญาดั้งเดิมก็ถูกละทิ้งไปอย่างน่าเสียดาย

3. ทำให้รัฐบาลให้ความสนใจมณฑลภาคอีสานมากขึ้น มีการส่งเจ้านาย ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่มาตรวจราชการภาคอีสานบ่อยขึ้น มีการส่งข้าราชการมาช่วยพัฒนาอีสานเป็นครั้งแรก คือพนักงานเกษตรมาให้คำแนะนำด้านการเกษตรทั่วไป การระดมราษฎรเพื่อสร้างทำนบ มีเจ้าหน้าที่ปศุสัตว์มาป้องกันและรักษาโรคระบาด ความสนใจที่จะพัฒนาภาคอีสานของรัฐบาลก็เกิดขึ้นนับตั้งแต่เกิดกบฏผู้มีบุญครั้งนั้นเป็นต้นมา

สรุป

กบฏผู้มีบุญหรือกบฏผีบุญในปี พ.ศ.2444-2445 เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางและครอบคลุมภาคอีสานของไทย กบฏผู้มีบุญหรือกบฏผีบุญเกิดขึ้นในเขตมณฑลอีสาน มณฑลอุดรและมณฑลนครราชสีมา(กระจายใน 14 จังหวัดในปัจจุบัน) ตามท้องที่ต่างๆในระยะเวลาที่ใกล้เคียงกันเป็นผลมาจากการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสเข้ามาในดินแดนไทย ทำให้ฐานะรัฐบาลไทยตกต่ำหลังจากทำสนธิสัญญา พ.ศ.2436 และการพยายามที่จะขยายอำนาจจากส่วนกลาง ไปยังส่วนภูมิภาค ของรัฐบาลไทย โดยการจัดการปกครองแบบเทศาภิบาล รวมอำนาจอยู่ที่กระทรวงมหาดไทย การเปลี่ยนแปลงการเมืองในช่วงนี้ ทำให้ผู้ปกครองท้องถิ่นต่างๆ ต้องสูญเสียอำนาจและผลประโยชน์ที่เคยได้รับมาแต่ก่อน อันเนื่องมาจากรัฐบาลเข้าไปจัดการการปกครองให้เหมาะสมกับกาลสมัย และประชาชนต้องประสบความเดือดร้อนทางเศรษฐกิจ และไม่พอใจข้าราชการท้องถิ่นที่ฉ้อโกงและเรียกเงินส่วยอย่างไม่เป็นธรรม ประกอบกับประชาชน

ส่วนใหญ่ขาดการศึกษา และมีสภาพความเป็นอยู่ที่ล้าหลัง ไม่พร้อมที่จะรับวัฒนธรรมที่รัฐบาล บังคับให้ปฏิบัติตามได้เป็นเหตุให้เกิดกบฏผู้มีบุญขึ้น โดยมีเป้าหมายที่สร้างอาณาจักรใหม่ที่ไม่ขึ้น ต่อไทยและฝรั่งเศส ต่อมาฝ่ายรัฐบาลก็ดำเนินการปราบปรามผู้มีบุญกลุ่มนี้ได้สำเร็จ กบฏผู้มีบุญ หรือกบฏผู้มีบุญภาคอีสานที่เกิดขึ้นเกิดในสมัยรัชการที่ 5 จึงเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญเหตุการณ์หนึ่งของภาคอีสาน

ผู้เขียนวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เห็นว่าจากสถานการณ์ทางการเมืองระหว่างไทยกับ ฝรั่งเศสและการเมืองภายในของไทยที่ฝ่ายปกครองกดขี่ชุดริตภาชีจากราชกร โดยมีการปฏิรูป การปกครองเป็นตัวเร่งให้เกิดการต่อต้านอำนาจรัฐจากผู้สูญเสียอำนาจ และผู้เสียผลประโยชน์ที่ เกิดจากการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 ประการต่อมา มีสาเหตุมาจากปัญหาด้าน เศรษฐกิจ ประชาชนในภาคอีสานมีฐานะทางเศรษฐกิจที่แร้นแค้น ยากจน ขาดการใส่ใจดูแล แก้ปัญหาจากเจ้าหน้าที่บ้านเมือง ซ้ำยังถูกเจ้าหน้าที่กดขี่ข่มเหงได้รับความเดือดร้อนขาดที่ พึ่งพา เมื่อมีบุคคลอ้างตนว่าเป็นผู้วิเศษจะมาช่วยแก้ไขให้พ้นจากความยากจนก็เกิดความหวังหัน เข้าไปเป็นพรรคพวกโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ และประการสุดท้ายเป็นสาเหตุทางสังคมซึ่งเกิดจาก การที่ประชาชนมีฐานะยากจน ขาดการศึกษา ขาดความรู้ จึงถูกฝ่ายปกครองกดขี่ ชุดริตภาชี ผู้ ที่ไม่มีเงินจ่ายก็ถูกเกณฑ์แรงงานไปทำงานโยธา เมื่อถูกบีบคั้นด้านจิตใจมากขึ้นจึงหันไปพึ่งพา พวกผีบุญ ด้วยหวังจะช่วยให้ช่วยปกป้องให้รอดพ้นจากการกดขี่ของฝ่ายบ้านเมืองโดยขาด วิจารณ์ญาณ เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดเหตุการณ์กบฏผีบุญเกิดขึ้นซ้ำรอยอีกในอนาคต ผู้บริหาร บ้านเมืองจะต้องเร่งขจัดความจน การศึกษา การเอาผิดเอาเปรียบ กดขี่ข่มเหง และต้องทำการ พัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้ทัดเทียมกับภาคอื่นๆ จึงจะสามารถป้องกันการลุกฮือขึ้น ต่อต้านอำนาจรัฐได้อย่างยั่งยืน

อภิปรายผล

1. แนวคิดในเรื่องของ “การสร้างรัฐในอุดมคติ” โดยตามหลักการของไตรภูมิแล้วจะ ให้ความสำคัญแก่ตัวปัจเจกบุคคลที่เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งจริยธรรมและเปี่ยมไปด้วยอำนาจของบุญบารมี โดยยุคสมัยดังกล่าวเป็นยุคของพระศรีอาริย์เมตตีย์ซึ่งเป็นดินแดนแห่งความสุขและได้ ฉายภาพของรัฐในอุดมคติขึ้นมา ทำให้ประชาชนต่างเร่งสร้างบุญบารมีประกอบแต่ความดีงาม เพื่อให้ได้ไปเกิดในดินแดนของรัฐในอุดมคติซึ่งเป็นยุคของพระศรีอาริย์เมตตีย์

2. แนวคิดในเรื่องของ “ราชาปราณู” ซึ่งตามหลักการของไตรภูมินั้นจะเน้นไปที่การ เกิดขึ้นของผู้นำที่มีลักษณะของเอกะบุรุษ ที่ดำรงไว้ซึ่งจริยธรรมอันดีงาม มีความรอบรู้ สามารถ นำพาของรัฐของตนให้เจริญรุ่งเรืองและในยามเกิดวิกฤติสามารถนำพาของรัฐให้ก้าวข้ามวิกฤติการณ์ ต่างๆ ได้

3. แนวความคิดในเรื่องของภูมิรัฐศาสตร์ โดยเกี่ยวข้องในประเด็นที่เกี่ยวกับดินแดนชาย ขอบของทวีป ซึ่งในยุคสมัยดังกล่าวเน้นบริเวณคาบสมุทรอินโดจีนอยู่บนเส้นทางการค้าและการ

เดินเรือ ส่งผลให้รัฐมหาอำนาจในช่วงเวลาดังกล่าวได้แก่อังกฤษและฝรั่งเศสพยายามที่จะขยายอิทธิพลและเข้าแทรกแซงการเมือง

เมื่อพิจารณาถึงบริเวณที่เคยเกิดเหตุการณ์ขบวนการผู้มืบุญ จะพบว่า เหตุการณ์ดังกล่าวยังคงมีการเล่าขานสืบต่อกันมา แต่เพียงกลุ่มบางคนบางกลุ่มเท่านั้นที่รับรู้ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ นั่นอาจจะเป็นเพราะมีการปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ของสังคม ทำให้เรื่องราวของขบวนการผู้มืบุญเลือนหายไปตามกาลเวลา ดังนั้นพื้นที่ที่เคยเกิดเหตุการณ์ขบวนการผู้มืบุญขึ้น ต้องหันมาสนใจในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของตน ด้วยการจัดให้มีการรวบรวมข้อมูลที่ยังคงเหลืออยู่ในพื้นที่ พร้อมกับเผยแพร่และสร้างความเข้าใจกับสถานการณ์ดังกล่าวกับผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งถือว่ามีคุณูปการต่อประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของต้นสืบต่อไป

เรายังไม่ทราบว่ามีบริเวณที่เคยเกิดเหตุการณ์ของขบวนการผู้มืบุญหรือผีบุญนั้น มีการตกทอดหรือส่งผ่านอุดมการณ์ของขบวนการผู้มืบุญสู่ชาวบ้านหรือไม่ มีการแสดงออกมาในรูปแบบไหน และส่งผลทั้งในเชิงลบและเชิงบวกจากอุดมการณ์ดังกล่าวอย่างไร ซึ่งเป็นปัญหาให้ผู้ที่สนใจเรื่องราวที่ส่งต่อจากประวัติศาสตร์อีสานได้ศึกษาเพื่อหาคำตอบต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- คมขำ สินธุรัตน์. (2535) *ประวัติศาสตร์การปกครองไทยสมัยสุโขทัยถึง การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475*. บุรีรัมย์: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูบุรีรัมย์.
- จารุบุตร เรืองสุวรรณ. (2524). *อีสานปริทัศน์* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครพิมพ์เดช บุณนาค. (2524). *ขบถ ร.ศ.121*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. (2524). *ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325-2445* (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- นรพัชร เสาธงทอง. (2559). *อิทธิพลของไตรภูมิพระร่วงกับปรากฏการณ์ทางการเมืองของไทย*. กรุงเทพฯ: รายงานรวมบทความวิจัยสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการและนำเสนอผลงานวิจัยระดับชาติครั้งที่ 3 ปี 2559 เล่มที่ 2 กลุ่มสาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปศาสตร์.
- พิมพ์ดี เอี่ยมธูรพจน์. (2556). *แนวคิดรูปแบบของไทย ผ่านภูเขาแห่งความศรัทธาตามรอยการวิเคราะห์ของเพลโต. หน้าจั่ว ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม และสถาปัตยกรรมไทย*, 9, 284-301.
- ไพฑูรย์ มีกุล. (2542). *กบฏผู้มืบุญเมืองกาฬสินธุ์ ในสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน เล่ม 1*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

- ภูมิวัฒน์ นุกิจ. (2551). ขบวนการกบฏผู้มีบุญ: กับพัฒนาการของประเทศไทย. สืบค้น 31 สิงหาคม 2564, จาก <https://annop.me/7210/>
- สุนทร ชุตินทรานนท์. (2526). กบฏไพร่ สมัยอยุธยา. กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุวิทย์ ธีรศาสตร์. (2549). กบฏผู้มีบุญอีสาน 2444-2445 กับจดหมายลูกโซ่ฉบับแรกของเมืองไทย. สืบค้น 31 สิงหาคม 2564, จาก https://www.silpa-mag.com/history/article_8986
- _____. (2557). ประวัติศาสตร์อีสาน 2322-2488 เล่ม 2. กรุงเทพฯ: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สมชัย ภัทรธนานันท์. (2554). ทฤษฎีการลุกฮือของชาวนากับการวิเคราะห์. วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 12(1), 75-107.
- สมมาตร เกิดผล. 2552 กบฏผู้มีบุญ : กระแสบ่อนล้างสังคมไทย. วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 1(1), 20-30.
- สุมิตรา อำนวยศิริสุข. (2549). กบฏผู้มีบุญในมณฑลอีสาน พ.ศ.2444-2445. สืบค้น 31 สิงหาคม 2564, https://www.silpa-mag.com/history/article_8986.

